

Nasadenie povstaleckého poľného delostrelectva v regióne Turiec

Jozef Pecina

Slovenské národné povstanie sa zaraďuje medzi najvýznamnejšie ozbrojené vystúpenia európskych národov v boji proti fašizmu. Aj keď množstvo nasadených vojakov a bojovej techniky ďaleko zaostáva za silami, ktoré sa zúčastnili veľkých bitiek druhej svetovej vojny, predsa patrí Povstanie k najrozsiahlejším vojenským akciám, aké sa odohrali v tle nemeckej armády.

Povstania sa zúčastnili všetky druhy pozemných a vzdušných ozbrojených jednotiek a činnosť väčšiny z nich je v dnešnej dobe aj spracovaná. Autori sa venovali leteckým jednotkám, pancierovým zbraňam, protiletadlovým delostreľcom, o partizánoch ani nehovoriac. Ale v tom množstve kníh a štúdií, ktoré boli za viac ako 55 rokov o Povstaní napísané, chýba špecializovaná práca o poľnom delostrelectve. Aj napriek tomu, že na bojiskách povstalci nasadili okolo 120 poľných diel rôznych kalibrov, z neznámych dôvodov sa autori venovali tejto téme len okrajovo.

Počet diel nasadených v Turci kolísal od troch do sedemnást' kanónov a húfnic rôznych vzorov – od úplne zastaralých, vyvinutých pred prvou svetovou vojnou až po moderné zbrane, ktoré slovenskej armáde dodali Nemci.

Výstavbe delostrelectva bola v československej armáde od jej vzniku venovaná veľká pozornosť. Dobrým predpokladom k tomu bol rozvinutý zbrojársky priemysel. Už v prvej polovici dvadsiatych rokov patrilo československé delostrelectvo k najsilnejším v Európe a spolu s pechotou tvorilo v roku 1938 najlepšie pripravenú časť armády.

Po okupácii Čiech a Moravy Nemcami a vyhlásení Slovenského štátu sa slovenská armáda ocitla v nezávideniahodnej situácii. Väčšinu dôstojníckeho zboru tvorili českí dôstojníci a tí takmer všetci odišli do Protektorátu. Katastrofálna situácia nastala v delostreleckých jednotkách, ktoré boli takmer výlučne obsadzované Čechmi.¹

Po reorganizácii slovenskej armády v auguste 1939 sa vytvorilo šesť delostreleckých plukov. Dva z nich boli však v novembri 1939 zrušené a ich výzbroj rozdelená medzi zvyšné pluky.

V januári 1944 sa Najvyššia rada obrany štátu rozhodla vybudovať opevnenia v Karpatoch na severovýchodnom Slovensku. Tieto opevnenia mali nadväzovať na maďarskú obrannú líniu známu ako Arpádova línia. Nemecké velenie tento plán schválilo, a tak v Prešove vzniklo veliteľstvo opevňovacích prác, z ktorého sa v máji 1944 vytvorilo veliteľstvo Východoslovenskej armády.² Taktiež boli zmobilizované dve pešie divízie.

Armádne delostrelectvo Východoslovenskej armády tvorili dva oddiely delostreleckého pluku 11 (umiestnené v Hunkovciach a Vydrani) a oddiel delostreleckého pluku 12 umiestnený vo Vranove. Delostrelectvo 1. pešej divízie tvorili delostrelecký pluk 1 s veliteľstvom v Giraltovciach a oddiel pluku 12. 2. pešej divízii patrili delostrelecký pluk 2 s veliteľstvom vo Vydrani a taktiež oddiel pluku 12.

Celkovo sa na východnom Slovensku nachádzalo 185 diel a 90 mínometov, čo tvorilo celkom slušnú palebnú silu. Všetky batérie boli kompletne materiálne vybavené a obsluhy dobre vycvičené. V oboch divíziách boli sústredené najkvalitnejšie ľudské i materiálne sily aké malo slovenské delostrelectvo.

Druhým vojskovým zoskupením na Slovensku bola Zápoľná armáda. Jej veliteľstvo na čele s generálom Jozefom Turancom sídlilo v Banskej Bystrici. Náčelnikom štábu bol pplk. gšt. Ján Golian. V porovnaní s Východoslovenskou armádou však bola jej bojová hodnota veľmi malá

Išlo väčšinou o náhradné a doplnovacie útvary, zložené hlavne zo záložníkov. Niektoré materiály uvádzajú, že Zápoľná armáda mala „440 poľných a protiletadlových diel“³, pričom presný počet poľných diel nie je špecifikovaný. Skutočný počet poľných diel na neskoršom povstaleckom území môžeme len odhadovať.

Podľa plánov Vojenského ústredia malo Slovenské národné povstanie vypuknúť hneď, ako sa Červená armáda prebojuje do oblasti Krakova. Oblasť, ktorej sa mali zmocniť povstalecké jednotky, bola ohraničená Nízkymi Tatrami zo severu, Kráľovou Hoľou a východným okrajom Slovenského Rudohoria z východu, Slovenským Rudohorím, Poľanou a Javorím z juhu a Štiavnickými vrchmi a Veľkou Fatrou zo západu. Tento tzv. operačný trojuholník Brezno – Banská Bystrica – Zvolen sa teda mal stať hlavným povstaleckým územím.⁴

Vojenské ústredie na čele s pplk. Jánom Golianom uvažovalo o využití ďalších oblastí, hlavne Turca a Žiliny, ale po zvážení faktov sa definitívne rozhodlo pre stredné Slovensko. Ústredie argumentovalo tým, že Turčiansky sv. Martin je príliš vzdialený od centra Povstania a že je zbytočné vrhať na obranu Turca väčší počet zbraní a mužstva.⁵ Pritom Turiec má veľmi priaznivé podmienky na obranu, je obkolesený masívmi Malej a Veľkej Fatry, ktoré so svojimi dolinami poskytujú ideálny priestor pre partizánsku činnosť. Cez obidve tiesňavy v severnej časti – Strečniansku a Kráľoviansku vedie strategická železnica a cesta, ktorými Nemci posilňovali a zásobovali jednotky na východnom fronte. Samotné tiesňavy sú priam stvorené pre obranný boj. Vysoké, strmé svahy a kľukatý tok Váhu poskytujú obrancom veľa výhod, ktoré dokážu eliminovať prevahu nepriateľa najmä v ťažkých zbraniach.

Vojenský činitelia v Turčianskom sv. Martine neboli o prípravách Povstania dlho informovaní. Pritom v meste bol umiestnený pluk útočnej vozby a spojovací prápor 2. Tieto jednotky však boli v máji odvelené k dvom peším divíziám na východnom Slovensku. V Turčianskom sv. Martine tak zostal iba náhradný prápor pluku útočnej vozby, roty náhradného spojovacieho práporu 2 a náhradného spojovacieho práporu 11, štábná rota Slovenskej vojenskej reálky a zbrojná škola.⁶

K vojenským jednotkám umiestneným v Turci pred Povstaním treba pripočítať aj dva pešie prápory Východoslovenskej armády, ktoré boli na rozkaz gen. Čatloša presunuté do Turca na boj proti partizánom. Oba prápory, ktoré mali spolu asi 800 mužov a velili im stot. Ján Oškvarek a stot. Ivan Jobák sa neskôr zapojili do Povstania.⁷

Z vojenských činiteľov v Turčianskom sv. Martine bol spočiatku do príprav Povstania zasvätený iba npor. Cyril Kuchta, veliteľ náhradnej tankovej roty, a ten bol až do 25. augusta v kúpeľnej liečbe na Sliachi. Veliteľ vojenskej reálky v Turčianskom sv. Martine pplk. del. Emil Perko bol v auguste na dovolenke a do mesta sa vrátil až 25. augusta. Na rozdiel od npor. Kuchtu teda nevedel o prípravách Povstania.⁸ Po návrate z dovolenky ho npor. Kuchta informoval o všetkých opatreniach a požiadal ho, aby ako hodnosťou najvyšší dôstojník prevzal velenie nad martinskou posádkou. Ešte v ten deň sa stretol v Banskej Bystrici npor. Kuchta s plk. Golianom, ktorý ústne poveril pplk. Perka velením martinskej posádky.⁹ Pplk. Perko si potom zavolať veliteľov náhradných práporov a vyhlásil, že martinská posádka bude spolu s partizánmi bojovať proti Nemcom. Toto vyhlásenie sa u všetkých vojakov stretlo so súhlasom.

27. augusta zložili všetci dôstojníci posádky pplk. Perkovi sľub vernosti. Došlo aj ku stretnutiu pplk. Perka s mjr. del. Jozefom Dobrovodským zo žilinskej posádky, na ktorom sa obaja dôstojníci dohodli na spolupráci v prípade ozbrojeného vystúpenia proti Nemcom.¹⁰ O dva dni neskôr, ešte pred oficiálnym vyhlásením Slovenského národného povstania, sa do Turčianskeho sv. Martina začali schádzať dobrovoľníci a záložníci. Organizovali sa pešie jednotky, posádky tankov, obsluhy k delostreleckým a protitankovým batériám.

V kasárňach Vojenskej reálky bola umiestnená zbrojná škola pod velením stot. Kováčika, v ktorej boli aj kurzy delmajstrov. Celkový stav mužstva bol asi 50 dôstojníkov a rotmajstrov vrátane poslucháčov tejto školy. Stot. Kováčik už niekoľko dní pred vyhlásením Povstania prišiel za pplk. Perkom s návrhom, ako najlepšie využiť sústredený delostrelecký materiál, učiteľov a poslucháčov pre otvorený boj proti Nemcom. Počas mobilizácie sa všetci zapojili do vyzbrojovania a v priebehu

bojov slúžili priamo pri jednotkách ako zbrojáři a pri delostreleckých batériách ako pomocníci – delmajstri.¹¹

V zbrojnej škole sa nachádzali aj štyri 76,5 mm kanóny vz. 30, ktoré slúžili na výcvik delmajstrov. Z nich bola vytvorená batéria, ktorej veliteľom sa stal por. Gustáv Růžička. Ďalšie funkcie v batérii obsadili dôstojníci - profesori delostreleckého výcviku a čatári aspiranti, ktorí mali delostrelecký výcvik. K obsluhu boli zaradení aj poddôstojníci, vojaci strážnej čaty a delostrelci v zálohe, ktorí sa prihlásili do armády dobrovoľne ešte pred vyhlásením mobilizácie. Delostrelecký materiál zabezpečil stot. Kováčik, spojovací materiál dodali náhradné spojovacie prápory. Strelivo bolo v dostatočnom množstve privezené z muničného skladu v Ružomberku. Najväčší problém bol s ťahačmi. Zbrojná škola žiadne ťahače nemala a konské záprahy nebolo počas mobilizácie možné postaviť, a tak boli zmobilizované štyri nákladné autá z civilných podnikov. Ťažné háky, ktoré nákladné autá mali, však nevyhovovali závesom kanónov, a preto ich príslušníci zbrojnej školy urýchlene museli upraviť. Večer 29. augusta bola batéria zorganizovaná a v plnej pohotovosti. Keďže v nej bolo zaradených niekoľko profesorov – aspirantov, dostala názov "batéria aspirantov".¹²

29. augusta boli jednotky na obranu prístupov do Turca síce zmobilizované, ale to, či dokážu odolávať tlaku početnejšieho, lepšie vyzbrojeného a skúsenejšieho nepriateľa, mali ukázať až ďalšie dni.

Ráno 29. augusta dostal mjr. Jozef Dobrovodský, ktorého Vojenské ústredie určilo za veliteľa žilinskej posádky, správu, že sa k Žiline blížia od Púchova nemecké vojenské transporty, ktoré sa majú vykladať v Hornom Hričove. Keďže bolo jasné, že ide o vojenské obsadzovanie Slovenska, v Žiline bola vyhlásená mobilizácia. Ku kasáňam na Rajeckej ceste sa začali presúvať nákladné a osobné autá s dobrovoľníkmi, záložníkmi, vojenským materiálom, zbraňami a strelivom.¹³

Z nemeckých jednotiek zasiahli do bojov ako prvé bojové skupiny plk. von Juncka a plk. von Ohlena, obidve v sile pluku. Bojová skupina plk. Conrada von Ohlena sa železničnými transportmi dostala ku Žiline po ose Vlársky priesmyk – Púchov – Považská Bystrica – Kotešová – Horný Hričov. Bojová skupina plk. von Juncka prišla na Slovensko ráno 30. augusta cez Jablunkovský priesmyk a postupovala na Žilinu.¹⁴

Po vyhlásenej mobilizácii mal mjr. Dobrovodský k dispozícii asi 1000 mužov a niekoľko húfníc vz. 30 a kanónov vz. 35. Ich presný počet nie je známy. Rozhodol sa obsadiť najdôležitejšie smery, z ktorých mohli Nemci zaútočiť na Žilinu. Na obidve strany Váhu v priestore Marček – Horný Hričov nasadil prápor kpt. Repaškého, ktorý mal asi 300 vojakov. Za úlohu mal brániť presunové cesty a terén od Horného Hričova po Žilinu. Pridelená mu bola dvojdelová batéria 105 mm kanónov vz. 35 s veliteľom npor. Elemírom Pačutom zo žilinského náhradného delostreleckého pluku 2. Palebné postavenie zaujala v priestore obce Divinka. Neskôr sa prápor presunul na čiaru Príkrik – rieka Váh – Divinka.¹⁵

Táto batéria je vo väčšine prác, týkajúcich sa Slovenského národného povstania, chybné označovaná ako „batéria ďalekonosných 10,5 cm húfníc vz. 30“, „10,5 cm kanónových húfníc“ alebo iba „10,5 cm húfníc". Prítom treba pripomenúť, že jedinými húfnicami kalibru 105 mm, ktorými disponovala slovenská armáda, boli nemecké ľahké poľné húfnice leFH 18, a tie žilinský delostrelecký pluk 2 vo svojej výzbroji nemal. Húfnice vz. 30, ktoré sa vo výzbroji tohto pluku nachádzali, mali kaliber 100 mm. Plk. Emil Perko, veliteľ martinskej posádky, vo svojich spomienkach dokonca uvádza, že batéria npor. Pačutu mala „jedno delo 10,5 cm motorizované a jedno delo 8 cm“. ¹⁶ Toto tvrdenie je úplne nepresné, pretože aj napriek mnohým improvizáciám boli delostrelecké batérie počas Povstania stavané z diel rovnakého vzoru a žilinská posádka vo svojej výzbroji žiadne delá kalibru 8 cm (resp. 76,5 mm) nemala. Jediným prameňom, ktorý správne uvádza kaliber a vzor diel používaných batériou npor. Pačutu, sú spomienky veliteľa žilinskej posádky mjr. Dobrovodského.¹³ Považujem za dôležité uviesť tieto skutočnosti na pravú mieru, pretože táto batéria sa zúčastnila takmer všetkých bojov pri obrane Turca.

Prápor stot. Šlajcharta s počtom asi 400 mužov sa presunul do priestoru severne od obce Brodno, aby prehradil smer Čadca – Žilina a prípadne podchytil ustupujúcu jednotku roty npor. Česlu nasadenú v priestore Čadca. Tá disponovala jednou húfnicou vz 30, avšak prišla o ňu skoro ráno 30. augusta v boji s prichádzajúcimi nemeckými vojskami. Prápor „Šlajchart“ dostal ako podporu batériu 100 mm húfnic vz. 30 zo žilinskej posádky.¹⁷ O veliteľovi tejto batérie nie je nič známe, nepoznáme ani jej osud po ústupe jednotiek mjr. Dobrovodského zo Žiliny. Vieme len, že sa nezúčastnila bojov pri Strečne a nie je uvedená ani v zozname batérii zničených v prvej fáze Povstania.¹⁸

Večer 29. augusta premiestnil mjr. Dobrovodský svoje stanovište na letisko Žilina. Na druhý deň ráno sa prápory „Šlajchart“ a „Repašský“ presunuli na nové obranné postavenia na východnom okraji Žiliny. Príčinou ich ústupu bola vzrastajúca aktivita nemeckých jednotiek a skutočnosť, že ak by sa Nemcom podarilo obsadiť Žilinu, bola by odrezaná jediná ústupová cesta obidvoch práporov.¹⁹

Nemecké jednotky na obrnených transportéroch vnikli do Žiliny o 11. hodine a do 13. hodiny ho obsadili celé. Po ústupe zo Žiliny zanechali povstalci v meste veľké množstvo výstroje a vojenského materiálu, hlavne delostreleckej munície, ktorá im chýbala v ďalších bojoch.

Po obsadení Žiliny nemecké jednotky neprenasledovali ustupujúcich povstalcov, čím sa dopustili veľkej chyby a umožnili im vybudovať obranné postavenia pri Strečne. Vojská plk. Ohlena sa venovali rabovaniu obchodov, zatýkaniu židov a pravdepodobne nechceli zaútočiť skôr, ako bude vyvážovaná všetka obrnená technika a delostrelectvo.²⁰

Obranu Strečnianskej tiesňavy začal mjr. Dobrovodský organizovať v spolupráci s pplk. Perkom a npor. Veličkom, veliteľom 1. partizánskej brigády Štefánik, 30. augusta po 17. hodine. Jeho jednotky, tvoriace bojovú skupinu „Žilina“ sa začlenili do bojovej skupiny „Martin“, zloženej z vojakov martinskej posádky, ktorým velil pplk. Perko. Peší prápor stot. Šlajcharta dostal za úlohu brániť severné svahy výšiny Domašín až po západné ústie tunelov a železničné mosty. Po jeho pravej strane bol rozmiestnený 150 - členný oddiel francúzskych partizánov pod velením kpt. Lannuriena. Na ľavej strane susedil s práporom „Repašský“, ktorý bránil úsek až po obec Stráňavy. Taká bola situácia na ľavom brehu Váhu.

Výšiny Lipovec a Plešiel na pravej strane Váhu mali obsadiť Veličkove partizánske jednotky, ale do tohto úseku žiadni partizáni nedorazili, čo sa stalo v neskorších bojoch pre obrancov Strečna osudným.

Delostreleckú podporu povstalcov tvorila batéria 105 mm kanónov vz. 35 npor. Pačutu a batéria 76,5 mm kanónov vz. 30 por. Ružičku. Batéria npor. Pačutu sa rozmiestnila v palebnom postavení západne od Vrútok. Pozorovateľňu si zriadila na výšine Domašín. Batéria kpt. Růžičku mala palebné postavenie v priestore Dubná Skala, severozápadne od Vrútok, a za úlohu mala rušiť postup Nemcov v priestore Mojšova Lúčka. Obidve postavenia boli zvolené tak, aby bolo delostrelectvo schopné položiť paľbu pred predný okraj obrany v celej šírke obranných postavení a do značnej hĺbky postavení nepriateľa.²¹

Týchto šesť diel však nemohlo stačiť na podporu obranného úseku Strečno. Keby bol Turiec zaradený do povstaleckého územia už počas príprav Povstania, situácia mohla byť úplne iná nielen v delostreleckej výzbroji. Vojenské ústredie Turiec z týchto príprav vynechalo a preto si martinská a žilinská posádka museli pri obrane Strečna pomôcť s tým materiálom a výzbrojou, ktoré mali k dispozícii. Ako už bolo spomenuté, nie je známe, koľkými delami disponoval žilinský náhradný delostrelecký pluk v kritickom čase. Nemožno teda posúdiť, či mjr. Dobrovodský urobil všetko preto, aby bolo zo Žiliny odsunutých čo najviac diel a munície, ktoré by mohli posilniť obranu Strečnianskej tiesňavy.

Nemecký útok na Strečno začal 31. augusta o 8. hodine ráno. Po delostreleckej a mínometnej príprave, vedenej do priestoru obranných postavení práporov „Šlajchart“, „Repašský“ a oddielu francúzskych partizánov, vyrazila z obcí Trnové a Mojšova Lúčka nemecká pechota v sile práporu. Vďaka podpornej paľbe povstaleckých batérií sa obrancom podarilo tento útok odraziť a Nemci sa stiahli do východiskového postavenia.²²

Druhý útok na seba nedal dlho čakať. Tentokrát bol vedený aj s podporou tankov, za ktorými nasledovala pechota v sile dvoch práporov. Kým sa vojaci práporu Šlajchart spolu s delostrelectvom zamerali na oddelenie pechoty od obrnených vozidiel, tanky postupovali ďalej k železničným tunelom. Situácia sa začínala zhoršovať a hrozilo nebezpečenstvo, že nemecké obrnené vozidlá preniknú až do hĺbky povstaleckej obrany. Francúzskym partizánom sa však podarilo poškodiť dva tanky. Ďalší tank poškodil povstalecký stíhač tankov Marder III. Nemecký útok bol zastavený.²³

Štáb plk. Ohlena zistil, že priamym útokom do Strečnianskej tiesňavy neprenikne a rozhodol sa pre obchvat povstaleckej obrany. Kompou a gumennými člmi sa nemecké jednotky presunuli cez Váh do Nezbudskej Lúčky a prenikli na výšinu Lipovec a k zrúcanine Starhradu.²⁴ Využili teda to, že npor. Veličko neobsadil svojimi partizánmi pravú stranu Váhu. Bolo by zaujímavé zistiť, ako dlho by dokázala povstalecká obrana odolávať útokom nebyť tejto chyby. Takto Nemci bez boja získali výšiny, z ktorých mali prehľad o celej hĺbke povstaleckej obrany a mohli účinnejšie riadiť mìnometnú a delostreleckú paľbu.

Za svitania 1. septembra zaútočili nemecké jednotky opäť na postavenia práporu „Šlajchart“ a francúzskych partizánov. Za podpory delostrelectva bol však útok odrazený. Nemci sa pokúšali preniknúť aj ľavou stranou povstaleckých postavení, ktorú bránil prápor stot. Repašského. Z pravej strany Váhu Nemci paľbou ručných zbraní napádali povstaleckú obranu železničných tunelov a cesty.²⁵ Situácia sa stávala neprehľadnou, a tak mjr. Dobrovodský nariadil celokruhová obranu oporných bodov na výšinách.

V noci na 2. septembra ustúpili všetky povstalecké jednotky na čiaru výšina Grúň – osada Jánošíkovo – výšina Panošiná. Na druhý deň ráno sa začali najťažšie boje o Strečno. Silná paľba delostrelectva a mìnometov postupne umlčovala povstalecké palebné postavenia a nemecké jednotky prenikali do trhlín v obrane. Črepinou míny bol ranený aj stot. Repašský, ktorý svojmu zraneniu podľahol 5. septembra. Povstalecké jednotky sa podarilo sformovať v priestore Dubná Skala.

Pokiaľ je známe, bojové skupiny Ohlen a Junck nemali v období bojov o Strečno samostatný delostrelecký oddiel. Každý nemecký mechanizovaný prápor však mal svoju vlastnú rotu ťažkých zbraní so šiestimi 75 mm pechotnými delami leIG 18 a dvomi 150 mm pechotnými húfnicami siG 33.²⁶ Tieto zbrane teda pravdepodobne tvorili delostreleckú výzbroj oboch nemeckých bojových skupín, ale bohužiaľ nevieme, v akom množstve.

Obrancovia úseku Dubná Skala dostali v noci 2. septembra vítané posily. Mjr. Dobrovodskému sa hlásili velitelia stot. Alexander Vitalay a stot. Ján Oškvarok so svojimi pešími práporami. Prápor stot. Oškvarka zaujal postavenie po oboch stranách cesty vedúcej zo Žiliny a ako podpora mu bola pridelená batéria por. Růžičku.²⁷ Prápor „Vitalay“ vyslalo veliteľstvo armády z Banskej Bystrice. Do obrany ho nasadili 3. septembra v priestore kameňolomu Dubná Skala a jedna rota dostala rozkaz dobyť výšinu Panošiná na pravej strane Váhu. Podporovať ho mala batéria kanónov npor. Pačutu. Tá sa presunula zo svojho pôvodného palebného postavenia západne od Vrútok do postavenia južne od Košút. Stot. Šimovič vo svojich spomienkach tvrdí, že obsluha tejto batérie mala veľmi dobrú morálku a výcvik.²⁸

Výdatnú posilu dostalo aj poľné delostrelectvo. Veliteľstvo armády pridelo obrancom Turca batériu 100 mm húfnic vz. 14/19 npor. Gejzu Štefunka a batériu 75 mm horských kanónov vz. 15 s veliteľom por. Bednárikom.

Štvordelová batéria por. Bednárika bola do Turca prevelená z Brezna a hneď po príchode zaujala palebné postavenie v priestore poľnej cesty severne od Priekopy.

Batéria npor. Štefunka patrila k delostreleckým jednotkám, ktoré Vojenské ústredie presunulo na budúce povstalecké územie ešte pred vypuknutím Povstania. Patrila do výzbroje náhradného delostreleckého pluku 1 v Topoľčanoch a mala štyri delá. Z Topoľčian sa 26. augusta 1944 presunula do Hronskej Dúbravy. 2. septembra bola batéria vlakom presunutá do Turčianskeho sv. Martina a veliteľ sa hlásil u pplk. Perka. V noci na 3. septembra zaujala postavenie severovýchodne od Košút a na druhý deň už plnila stanovené úlohy.²⁹

Delostrelecké jednotky v Turci tak vytvorili oddiel, ktorého veliteľom sa stal stot. Samuel Šimovič. 3. septembra 1944 mali štyri 75 mm horské kanóny vz. 15, štyri 76,5 mm kanóny vz. 30, štyri 100 mm húfnice vz. 14/19 a dva 105 mm kanóny vz. 35.

V nedeľu 3. septembra sa Nemci opäť pokúšali prelomiť obranu povstalcov a útočili po oboch stranách Váhu. Posilnená obrana však paľbou ručných zbraní, guľometov a za výdatnej podpory delostrelectva všetky pokusy nepriateľa odrazila.

V noci na 4. septembra hlásila obsluha batérie por. Ružičku, ktorá bola stále umiestnená v priestore Dubná Skala vo svojom pôvodnom postavení z 31. augusta, že je ostreľovaná z výšiny Panošina na pravom brehu Váhu. Na každý pohyb obsluhy bola hneď vedená paľba a kanóny sa nedali ani zamaskovať, ani zakopať. Nebolo možné ich ani odťahnúť, pretože bol nedostatok ťažkých nákladných áut. A aj keby sa ťahače do postavenia batérie dostali, bola by na ne okamžite spustená paľba. S nasadením životov sa obsluhu podarilo kanóny znehodnotiť vybratím záverov, pričom boli dvaja príslušníci zranení. Situačné hlásenie z 5. septembra hovorí, že na batériu bola vedená paľba z dvoch strán, teda aj od vlastných jednotiek.³⁰

Popoludní začalo nemecké delostrelectvo a mínomety v spolupráci s bombardérmi Luftwaffe ostreľovať obranné postavenia povstalcov. Bolo prerušené spojenie medzi pozorovateľnou veliteľom delostrelectva stot. Šimoviča a jednotlivými batériami. Batéria por. Bednárika dostala rozkaz k paľbe do priestoru cesty Dubná Skala – Vrútky s cieľom zastaviť postup nemeckej pechoty. Paľbou však prezradila svoje postavenie a nemecké delostrelectvo sa na ňu ihneď zameralo. V priebehu 20 minút údajne dopadlo do priestoru postavenia okolo 80 granátov.³¹ Prvé delo dostalo priamy zásah a obsluha sa zachránila v priekope pri ceste. Zvyšné kanóny boli premiestnené do náhradného postavenia pri prameni Fatra. Po tomto prepade bol nezvestný veliteľ batérie por. Bednárik. Velenie prevzal por. Fedor Duchoň a ako dôstojníci boli k batérii pridelení akademický maliar por. Fedor Klimáček a por. Alexander Baláž.

Veliteľ batérie „Štefunko“ zatiaľ hlásil, že proti nemu od Priekopy útočí nemecká pechota a tanky a žiadal povolenie presunúť húfnice do náhradného postavenia.

Eskadra siedmich lietadiel Junkers Ju-87 popoludní takmer hodinu napádala bombami a palubnými zbraňami povstaleckú obranu od Dubnej Skaly po Vrútky. Povstalci stále nemali žiadne protiletadlové zbrane, a tak im nemecké lietadlá spôsobovali veľké straty. Po leteckom bombardovaní a delostreleckej príprave nastúpila nemecká pechota a tanky. Vtedy už bola obrana úplne dezorganizovaná a skoro všetky povstalecké jednotky ustupovali do Vrútok. Spoločným úsilím mjr. Dobrovodského, mjr. juhoslovanskej armády Ilju Deretiča a veliteľov ustupujúcich jednotiek sa podarilo ústup zastaviť a provizórne zorganizovať obranu. Z hĺbky obrany pomáhalo zastaviť útok aj povstalecké delostrelectvo. Nemci však vďaka svojim pozorovateľníam ostreľovali povstalecké batérie hneď po začatí paľby. Obsluhy preto museli mať pripravené náhradné postavenia.³²

Panike pri ústupe, podporovanej aj domácimi kolaborantmi, ktorí rozširovali poplašné správy, podľahli aj veliteľia celého obranného úseku. Vo večerných hodinách nariadil pplk. Perko ústup z Turca a zaujatie obrany pri Čremošnom. Veliteľstvo armády však ústup na takú veľkú vzdialenosť považovalo za predčasný a nariadilo všetkým ustupujúcim jednotkám vrátiť sa a zaujať obranu na čiare Záturčie – Priekopa – Sučany. Nemecké jednotky o 22. hodine obsadili Vrútky, ale v ďalšom postupe z neznámych dôvodov nepokračovali.

Po piatich dňoch nepretržitého obranného boja predstavovali povstalecké straty asi 180 padlých, 350 nezvestných, z ktorých časť prešla k partizánskym jednotkám, 300 ranených a 50 zajatých.³³ Povstalci prišli aj o štyri delá batérie „Ružička“ a štyri tanky LT-35.

Nemecké straty počas bojov o Strečno boli asi 31 mŕtvych a 144 ranených.³⁴ Dva nemecké tanky boli zničené a šesť sa podarilo poškodiť.

5. septembra 1944 boli skupiny plk. von Ohlena a Juncka doplnené o štáb 178. tankovej divízie a dva prápory nemeckej domobrany a utvorili tak tankovú divíziu „Tatra“. Divízia pozostávala

z náhradných mechanizovaných plukov č. 82 a 85, dvoch rôt stredných tankov a protitankového oddielu s útočnými delami.³⁵

Po zhodnotení situácie povstalecké velenie v Turci vypracovalo plán na ďalšie dni bojov. Hlavnou úlohou bola stabilizácia obrany a zastavenie postupu nepriateľa na Kraľoviansku tiesňavu a Turčiansky sv. Martin. Po doplnení jednotiek mali povstalci vyraziť do protiútok, vytlačiť nemecké jednotky do Strečnianskej tiesňavy a tam ich zničiť. Tento plán schválilo aj veliteľstvo armády.³⁶

Okrem peších jednotiek bolo posilnené aj povstalecké poľné delostrelectvo. Po batériách npor. Štefunka a por. Bednárika, ktoré do Turca dorazili 3. septembra, sa u pplk. Perka hlásil npor. Štefan Kajúch, veliteľ štvordelovej batérie 76,5 mm kanónov vz. 5/8. Táto batéria patrila v čase od 1. do 5. septembra do delostreleckého oddielu kpt. Borisa Horvátha. Do Turca sa premiestnila z priestoru Hronská Dúbrava a zaujala postavenie v priestore Podháj, kde však zostala len niekoľko hodín. Ihneď po začatí strelby ju nemeckí delostrelci zistili a paľbu opätovali. V noci na 6. septembra bola batéria presunutá do nového postavenia v priestore Schulzových tehelní na západnom okraji Turčianskeho sv. Martina. Tu pôsobila až do 20. septembra 1944.³⁷

Na 6. septembra pripravovalo velenie bojovej skupiny „Martin“ (pplk. Perko, mjr. Deretič) a velitelia partizánskych brigád kpt. Jegorov a npor. Veličko protiútok. Smerom na Vrútky mali vyraziť vojaci a partizáni s tankami, podporovaní delostrelectvom. Na pravom brehu Váhu mal na nemecké batérie umiestnené v postaveniach pri Lipovci útočiť partizánsky oddiel „Kaličenko“ z brigády „Stalin“. Partizánske jednotky na Martinských holiach mali urobiť obchvat do boku a tyla nemeckých postavení. Cieľom bolo zatlačiť nepriateľa do Strečnianskej tiesňavy, tam ho zničiť a tiesňavu opäť obsadiť.³⁸

6. septembra o 6. hodine ráno po krátkej delostreleckej príprave vyrazila pechota podporovaná tankami na nemecké postavenie pri Vrútkach. Nemecké jednotky však sústredenou paľbou ručných zbraní, guľometov a delostrelectva útok odrazili. Povstalci sa zachytili na čiare Javorová dolina – križovatka ciest pred Vrútkami, ktorú udržali do nasledujúceho dňa. Partizánske oddiely, ktoré mali útočiť na krídla nemeckej obrany sa nedokázali včas presunúť a do boja zasiahli, až keď bol hlavný útok odrazený.

Počas prvých bojov o Turčiansky sv. Martin a Priekopu povstalecké delostrelectvo disponovalo štyrmi batériami. Batéria npor. Pačutu bola umiestnená v palebnom postavení pri mostíku na ceste Turčiansky sv. Martin – Košúty. Obsluha sa vždy v prípade potreby kryla pod mostíkom. Batéria tak mohla strieľať bez toho, aby ju Nemci zistili. Neskôr zaujala postavenie v priestore Dolina, západne od obce Dolný Kalník. Z tohto postavenia plnila úlohy až do vydania rozkazu k ústupu do Čremošného. Pozorovateľňu mala na povale Štefánikovho ústavu v Turčianskom sv. Martine.³⁹

Batéria 100 mm húfnic npor. Štefunka mala postavenie v priestore poľnohospodárskej školy v Turčianskom sv. Martine a za úlohu mala rušiť postup Nemcov zo smeru Priekopa a Veľké Diely. Zo svojho postavenia mohla zasiahnuť každý cieľ v udanom smere. Pozorovateľňu mala na východnom okraji Košútov.

Počas tretieho dňa bojov došlo v postavení batérie ku konfliktu medzi veliteľom delostreleckého oddielu stot. Šimovičom a kpt. Jegorovom, veliteľom partizánskej brigády „Stalin“. Pre 100 mm húfnice bol v tom čase nedostatok streliva, takže sa a s ich strelbou počítalo len v naliehavých prípadoch. Kpt. Jegorov prišiel do postavenia batérie a dôrazne žiadal priamou strelbou zničiť Nemcov nachádzajúcich sa na železničnej trati a po oboch stranách cesty Priekopa – Turčiansky sv. Martin. Stot. Šimovič zakázal strieľať, na čo sa mu Jegorov vyhrážal zastrelením. Batéria vystrelila štyri rany, čím prezradila svoje postavenie. Vzápätí nemecké delostrelectvo odpovedalo a do postavenia dopadlo množstvo granátov, ktoré zasiahli aj niekoľko budov v okolí. Húfnice sa podarilo odtiahnuť bez strát a poškodenia a batéria sa presunula do priestoru Tomčany. Po začiatku paľby z nového postavenia však bola znovu spozorovaná a ostrelovaná. Tretia húfnica dostala zásah a zničený bol jej zameriavač. Niekoľko príslušníkov obsluhy batérie bolo ranených. Palebné postavenie bola treba opäť zmeniť, ale nemeckí delostrelci sa už zastreli. Pri premiestňovaní húfnic boli zranení ďalší príslušníci obsluhy a vyradené dva šesťzáprahy. Po zotmení sa konečne

podarilo batériu presunúť do priestoru južne od Tomčian, kde zaujala bezpečné postavenie kryté terénou vlnou.⁴⁰ Tam pôsobila až do 20. septembra.

Štvordelová batéria horských kanónov npor. Duchoňa mala postavenie západne od Turčianskeho sv. Martina a batéria npor. Kajúcha v priestore Schulzových tehelní.

Aj napriek materiálnej a technickej prevahe nedokázali nemecké jednotky prelomiť obranu povstalcov a obsadiť Turiec. Nemecké velenie dokonca žiadalo posilniť divíziu „Tatra“ o dva prápory s delostrelectvom.⁴¹

Na 9. septembra naplánovalo povstalecké velenie v Turci opäť protiútok. Silná delostrelecká príprava na nemecké postavenia v Priekope a vo Vrútkach začala už skoro ráno. Roty práporu „Vitalay“, bojovej skupiny „Žilina“ a oddiely partizánov s podporou troch tankov a stíhača tankov Marder III však postupovali vpred len s veľkými ťažkosťami. Povstalecké obrnené vozidlá boli vyradené z boja paľbou dobre zamaskovaného protitankového delostrelectva. Po niekoľkohodinovom boji sa povstalcovi podarilo postúpiť na okraj obcí Priekopa a Turčianske Kľačany, ale sústredenou paľbou nemeckých ručných zbraní, guľometov, mínometov a delostrelectva bol útok zastavený a neskôr protiútokom zatlačený na východiskovú čiaru.

Príčin neúspechu povstaleckých protiútokov 6. a 9. septembra bolo niekoľko. V prvom rade to bola materiálna a technická prevaha nepriateľa. Proti povstalcovi stáli nemecké jednotky, ktorých sila bola odhadovaná na motorizovaný peší pluk, minimálne tri batérie húfnic a 13 tankov.⁴² Povstalecké jednotky mali jeden peší prápor, niekoľko samostatných rôt bojovej skupiny „Žilina“, asi 1600 partizánov, štyri batérie poľného delostrelectva a osem tankov, z ktorých väčšinu tvorili ľahké tanky LT-38. Nedostatočná podpora delostrelectva bola ďalšou príčinou neúspechu. Aj keď povstalcov podporovali štyri batérie s celkovým počtom trinásť diel, bol to nedostatočný počet na taký široký úsek útoku. Okrem toho štvordelová (neskôr trojdelová) batéria 100 mm húfnic mala nedostatok streliva a batériu npor. Kajúcha tvorili úplne zastaralé kanóny vz. 5/8. Moderné kanóny vz. 35 mali povstalci len dva. Horské kanóny vz. 15 mali zas príliš ľahký kaliber na to, aby dokázali účinne podporovať protiútoky. Pozorovanie a prieskum boli tiež na veľmi nízkej úrovni. O nemeckých obranných postaveniach sa povstalci dozvedali až priamo v boji. Úplný opak tvorili nemeckí delostrelci. Ich batérie reagovali na každú zmenu v povstaleckej obrane. Ako dobrý príklad môžu poslúžiť ťažkosti batérie npor. Štefunka s nájdením bezpečného palebného postavenia.

Povstalcovi chýbali aj spojovacie a rádiové prostriedky. Ak útočiaca pechota žiadala delostrelectvo o podporu alebo o paľbu na určitý cieľ, bolo otázne, či batéria, ktorá ju mala podporovať, údaje o ciele dostala. Priame spojenie medzi pechotou a delostrelectvom prakticky neexistovalo a všetky rozkazy a žiadosti o podporu prenášali pešie spojky.

Plány útokov boli časovo nereálne a velitelia preceňovali schopnosti niektorých jednotiek. Partizánske oddiely boli v Turci nasadené ako regulárna armáda a často sa ukázali ako nespoľahlivé. Na boj v otvorenom priestore partizáni nemali ani výcvik ani výzbroj. Ich úlohou bolo podniknúť rýchle prepady v tyle nepriateľa, čo sa v období do 9. septembra stalo len v prípade útoku partizánov na mínometnú batériu pri Dubnej Skale.

Povstalecké poľné delostrelectvo dostalo 9. septembra ďalšiu posilu, keď veliteľstvo prevelilo do Turca štvordelovú batériu 76,5 mm kanónov vz. 17 s veliteľom npor. del Františkom Kušnírom. Batéria vznikla 28. augusta v Brezne a odtiaľ sa premiestnila do priestoru Krnô neďaleko Detvy. 9. septembra bola presunutá do Turca a palebné postavenie zaujala blízko železničnej stanice v Turčianskom sv. Martine.⁴² Pre kanóny vz. 17 však povstalci v Turci nemali strelivo, a tak musela batéria používať strelivo do kanónov vz. 30, ktoré mali rovnaký kaliber. Kvôli tejto improvizácii musel byť upravený tabuľkový dostrel kanónov.⁴³ Táto batéria bola poslednou, ktorými veliteľstvo armády posilnilo obrancov Turca.

11. september sa niesol v znamení vzájomných delostreleckých prestreliet. Nemecké mínometry zasiahli a poškodili niekoľko domov na severnom okraji Turčianskeho sv. Martina. Povstalecké batérie na žiadosť práporu „Vitalay“ ostreľovali západný okraj Priekopy až po rieku Turiec. Okolo poludnia bolo delostreleckou paľbou rozprášených niekoľko skupiniek nemeckých vojakov

pohybujúcich sa severozápadne od Priekopy. Popoludní nemecké delá ostreľovali stanovište pri prameni Fatra a mínomety ukryté v lesíku severozápadne od Vrútok strieľali na Záturčie.⁴⁴

Na žiadosť štábu 2. partizánskej brigády gen. Štefánika prideliť 15. septembra pplk. Perko batériu horských kanónov por. Duchoňa partizánskym jednotkám na Martinských holiach. Batéria zaujala postavenie na serpentínach cesty vedúcej na Martinské hole. Odtiaľ mohli kanóny pôsobiť priamou streľbou na nepriateľské jednotky pohybujúce sa v priestore Vrútok a Priekopy. Obsluha kanónov ich mala zamaskovať, čo terén v danom priestore veľmi dobre umožňoval. Pri spozorovaní vhodného cieľa mala obsluha kanóny vysunúť, cieľ zničiť a opäť kanóny zamaskovať. Z dobre umiestnenej pozorovateľne bolo možné sledovať činnosť v celom nemeckom obrannom postavení, preto ju denne navštevoval stot. Šimovič, zástupca veliteľa poľného delostrelectva V. taktickej skupiny.⁴⁵

16. septembra spozorovala obsluha batérie nemecké nákladné auto plné vojakov, ktoré zastalo medzi domami v Priekope. Obsluha vysunula kanón, zamierila, vystrelila a auto dostalo priamy zásah. Krátko potom bolo vidieť ako sú zbieraní ranení. Obsluha batérie sa však pri radosť z úspešného zásahu pozabudla a nestiahla kanón do úkrytu. Nemeckí delostrelci tak palebné postavenie spozorovali a začali ho ostreľovať. Zastrieľali sa na plošinu asi 300 m pred postavením. Obsluha si však z toho nič nerobila a pokračovala v obede, ktorý začala pred spozorovaním nemeckého auta.⁴⁶ Na plošinu pred postavením dopadlo okolo 60 granátov. V palebnej pozícii na Martinských holiach batéria zostala až do ústupu povstalcov z Turca.

Od 17. septembra neustále prebiehali šarvátky a obojstranná delostrelecká paľba v priestore Dolného Záturčia a Sučian. Kóta 406 Hrádok menila majiteľa aj niekoľkokrát za deň.

Keď nemecké velenie videlo, aké problémy má tanková divízia „Tatra“ s dobytím Turčianskeho sv. Martina, rozhodlo sa nájsť riešenie tejto situácie na inom smere. Zdalo sa, že povstalecké velenie si neuvedomuje, že Nemci sú na najlepšej ceste vniknúť do Turca z Ponitria. Nedokázalo posilniť slabé jednotky brániace túto oblasť.

Od rána 20. septembra vyvíjali nemecké jednotky mohutný tlak na smeroch Gajdel' (dnes Kľačno) a Majzeľ (dnes Vyšehradné). Veliteľstvo armády sem zo svojej zálohy premiestnilo 26. peší prápor kpt. E. Kapišinského a oddiel francúzskych partizánov. Na základe rozkazu pplk. E. Perka sa presunula ku Klášturu pod Znievom aj batéria 76,5 mm kanónov npor. Kušnira.

Popoludní 20. septembra Nemci podnikli koordinovaný útok na dvoch smeroch. Na severe zaútočila zo Sučian divízia „Tatra“ na pravé krídlo povstaleckej obrany a prenikla až ku Štiavničke, kde ju zastavil odpor práporu „Haluzický“. Jednotky skupiny „Schill“ zatiaľ rozvrátili povstaleckú obranu v hornom Turci a prenikli na čiaru Slovenské Pravno - Rudno - Kaľamenová.⁴⁷ Situácia začala byť hrozivá a vzniklo reálne nebezpečenstvo, že ústupové cesty obrancov dolného Turca budú odrezané.

21. septembra o 00:00 nariadil pplk. Perko ústup delostrelectva a tylových jednotiek do Banskej Bystrice cez Malý Šturec. Treba povedať, že aj napriek kritickej situácii sa podarilo väčšine povstaleckých tréno a delostrelectva ustúpiť na Pohronie bez vážnejších strát. Povstalci prišli o iba o dva 76,5 mm kanóny batérie „Kušnir“, hoci veľké problémy mala aj batéria 76,5 mm kanónov por. Kajúcha. Tá dostala rozkaz presunúť sa do postavenia v priestore obce Háj neďaleko Čremošného. Pri presune sa dostala do boja s nemeckými jednotkami, ktoré sa snažili zastaviť ústup. Priamou streľbou sa obsluhu podarilo útok odraziť, ale v boji batéria prišla o spojovací a kancelársky voz, ako aj o celú kuchyňu. Obsluha mala aj niekoľko mŕtvych a ranených, ale všetkým štyrom kanónom sa podarilo dostať do určeného postavenia.⁴⁸

Batéria 100 mm húfnic npor. Štefunka začala ustupovať až o 03:00 21. septembra. Dovtedy viedla rušivú paľbu do priestoru Priekopa, aby Nemci nespozorovali ústup delostrelectva. Potom sa bez strát presunula do postavenia v priestore Háj. Batéria horských kanónov sa s núdzovou obsluhou na nákladných autách premiestnila z Martinských holí do postavenia pri obci Čremošné. Zvyšok obsluhy pod velením 1. dôstojníka por. Fedora Klimáčka ustupoval z Turčianskeho sv. Martina cez Veľkú Fatru. Batéria dostala za úlohu viesť paľbu na križovatku ciest na Banskú Bystricu a Kremnicu. Po vypálení zastreľovacej rany prišiel rozkaz okamžite sa presunúť do Ulmanky (dnes

Úľanka). Odtiaľ bola batéria odtransportovaná do Sv. Kríža (dnes Žiar) nad Hronom. Celý jej pobyt v Čremošnom trval necelé štyri hodiny.⁴⁹

Tri z pôvodných šiestich batérii nasadených počas bojov o dolný Turiec sa po ústupe z Turca presunuli do Slovenskej Ľupče. Batéria 76,5 mm kanónov vz. 30 por. Růžičku bola zničená už v prvých dňoch Povstania, batériu 75 mm horských kanónov vz. 15 por. Duchoňa prevelilo veliteľstvo do Sv. Kríža nad Hronom a batéria 100 mm hůfnic vz. 14/19 npor. Štefunka zostala v postavení pri Čremošnom a stala sa jednotkou I. taktickej skupiny.

V Slovenskej Ľupči sa tak sústredili dva 76,5 mm kanóny batérie npor. Kušníra, štyri 76,5 mm kanóny por. Kajúcha a dva 105 mm kanóny por. Pačutu. Bolo nutné ich doplniť hlavne o spojovací a intendačný materiál. Potom boli všetky tri prevelené k III. taktickej skupine.

Od prvých septembrových dní bola v palebných postaveniach v údolí potoka Žarnovica v priestore Malého Šturca umiestnená batéria 100 mm hůfnic vz. 14/19 s krycím názvom „Vřba”. Krátko po vypuknutí Povstania sa ju rozhodol postaviť pplk. četn. Andrej Martin Jůny. Počas odsunu vojenského materiálu zo Zemianskych Kostolian a Novák boli do zbrojného parku Hlavného veliteľstva četníctva v Štubnianskych Tepliciach presunuté štyri ťahače, štyri hůfnice a príslušná munícia v podobe 1800 granátov a 600 šrapnelov. Nábör obsluhy bol vykonaný v priebehu 30 minút, mnohí četníci dokonca museli byť pre príliš veľký záujem odmietnutí. Za jedno popoludnie si obsluha zopakovala delostrelecký výcvik a dožadovala sa presunu na bojisko pri Strečne. Veliteľ batérie pplk. Jůny sa však rozhodol precvičiť budovanie palebných postavení a maskovanie, a tak sa batéria premiestnila do údolia potoka Žarnovica.⁴⁹ Dá sa pochybovať o tom, či bol tento výcvik naozaj nevyhnutný. Batéria by určite našla lepšie uplatnenie pri podpore obrancov Strečna, ktorí mali vtedy len šesť diel.

Počas ústupu povstalcov z Turca zostala na Malom Šturci aj trojdelová batéria 100 mm hůfnic npor. Štefunka. Tu dostala krycí názov „Palma” a palebné postavenie vybudovala pod cestou z Čremošného do údolia Žarnovica, asi 500 m východne od čremošnianskej pily. Batéria 105 mm hůfnic leFH 18 s krycím názvom „Klen” pod velením npor. del. Ladislava Medeka, ktorá tiež posilnila obrancov, zaujala postavenie južne od cesty pod železničnou zastávkou Čremošné.⁵⁰ Tieto dve batérie spolu s batériou „Vřba” vytvorili delostrelecký oddiel s krycím názvom „Lieska” pod velením mjr. J. Dobrovodského, ktorý bol súčasne aj veliteľom delostrelectva I. taktickej skupiny.

Po obsadení Turčianskeho sv. Martina sa tanková divízia „Tatra” venovala čisteniu priestoru Turca a Malej Fatry od partizánov a povstaleckých jednotiek. Zároveň sa pripravovala zaútočiť na Hornú Štubňu a Kremnicu.

Bojová činnosť obrancov Malého Šturca začala 25. septembra o 05:00, keď pozorovateľ čaty protitankových kanónov spozoroval zvýšený ruch a pohyb vozidiel na ceste do Štubnianskych Teplic. Protitankové kanóny spustili paľbu a na rozkaz pplk. Jůnyho začali paľbu aj batérie delostreleckého oddielu. Tie mali strieľať do priestoru križovatky ciest juhovýchodne od Dolnej Štubne.

Páliť začali však aj nemecké batérie a po krátkej delostreleckej príprave vyrazil smerom na Štubnianske Teplice a Hornú Štubňu peší prápor podporovaný štyrmi tankami. Pod paľbou povstaleckých zbraní sa Nemci zastavili a do priestoru Dolná Štubňa – Štubnianske Teplice sústredili veľký počet ťažkých zbraní. V čase od 09:10 do 09:45 ostreľovala batéria „Vřba” nemecké zhromaždisko tankov na juhozápadnom okraji Dolnej Štubne.

Štyri nemecké tanky sa pokúšali preniknúť do Hornej Štubne, ale vďaka priehradnej paľbe batérii „Vřba” a „Klen” sa im to nepodarilo. Pplk. Jůny žiadal povstalecké velenie aj o poskytnutie leteckej podpory a pancierového vlaku. Podľa jeho hlásenia by prítomnosť pancierového vlaku výrazne posilnila morálku mužstva.

Po neúspešnom prieniku do Hornej Štubne si nemecké velenie uvedomilo, že postup na Kremnicu nebude možný bez toho, aby bol zlomený odpor povstalcov pri Čremošnom.⁵¹ Tri povstalecké batérie

totiž mohli zasiahnuť každé vozidlo pohybujúce sa na ceste medzi Štubnianskymi Teplicami a Hornou Štubňou.

1. októbra ostreľovali Nemci mínometmi postavenia práporu „Štubniak” a podarilo sa im zničiť povstalecký mínomet, ľahký guľomet a protitankovú pušku. Nasledujúci deň ostreľovali silnou paľbou postavenia práporu „Breza”, ale táto paľba bola vlastným delostrelectvom umlčaná. O 17:00 batéria „Klen” vystrelila tri granáty na nemecké palebné postavenie v Diviakoch. O 17:05 veliteľ práporu „Vitalay” (krycie meno „Dub”) žiadal paľbu na severný a južný okraj Dolnej Štubne. Zároveň žiadal delostreleckú paľbu aj prápor „Štubniak”, ktorý hlásil pohyb nemeckej pechoty v Diviakoch. Do priestoru Dolná Štubňa bolo vypálených 12 granátov. Batéria „Palma” vypálila 30 granátov na nemeckú pozorovateľňu a na učiteľský ústav v Štubnianskych Tepliciach.⁵²

3. októbra zaznamenali obrancovia Malého Šturca zvýšený pohyb nepriateľských vozidiel v priestore Štubnianske Teplice a veliteľ práporu „Vitalay” žiadal o delostreleckú paľbu do označeného priestoru. Hlásenie bolo overené pozorovateľom batérie „Klen” a o 19:02 nariadil mjr. Dobrovodský paľbu. O 19:15 začali strieľať všetky tri povstalecké batérie. Batéria „Palma” vyslala desať rán na severný okraj Štubnianskych Teplíc, batéria „Vrba” desať rán na južný okraj mesta a do strednej časti vypálila batéria „Klen” tiež desať rán. Paľba trvala do 20:15.⁵³

Nasledujúci deň o 06:00 začali Nemci silnú delostreleckú prípravu na predný okraj obranných postavení práporu „Štubniak”. Do tohto priestoru sa sústredila paľba mínometov, útočných diel a tankov. Nemecké húfnice ostreľovali ciele v hĺbke povstaleckej obrany, najmä postavenia protitankových kanónov a batérie poľného delostrelectva. Tie odpovedali paľbami do priestoru Dolná Štubňa, Štubnianske Teplice a obce Háj.⁵⁴

Súčasne s palebnou prípravou vyrazili z obce Háj proti postaveniam práporu „Štubniak” dve roty pechoty. Tento útok bol však len zastieracím manévrom. Z obce Rakša totiž vyrazili nemecké jednotky v sile pešieho práporu posilneného množstvom mínometov. Za pomoci sprievodcov z radov domáceho obyvateľstva smerovali horskými dolinami ku styčným krídlam obrany práporu „Štubniak” a partizánskej brigády „Stalin”. Nemci prenikli postaveniami partizánskeho oddielu „Kozáčok” a zahnali na ústup druhosledové jednotky práporu „Štubniak”. Prápor „Štubniak” nedokázal čeliť útokom vedeným súčasne z oboch strán ani delostreleckému ostreľovaniu a začal ustupovať do údolia Žarnovica.⁵⁵

Nemecké jednotky sa takto bez odporu dostali až do tyla povstaleckej obrany a odrezali jediná ústupovú cestu poľnému delostrelectvu. Obsluhám bolo nariadené brániť sa až do poslednej chvíle a po vybratí záverov a zamieravačov ustúpiť do údolia potoka Čierna Voda. Okolo 11:00 Nemci zaútočili na postavenia povstaleckých batérii. Za podpory mínometov likvidovali ustupujúce jednotky práporov „Štubniak” a „Breza”, ako aj obsluhu batérie „Palma”. Batérie „Klen” a „Vrba” páliť z bezprostrednej blízkosti priamou strelbou do radov útočníkov.⁵⁶

I. taktická skupina prišla o celé svoje delostrelectvo a pravé krídlo obranného úseku bolo v úplnom rozklade. Jedinou povstaleckou jednotkou, ktorú nezasiahol raňajší útok, bol prápor „Vitalay”. Ten zostal v obranných postaveniach na ľavom boku úseku aj keď sa zrútila obrana na pravom boku. Až o 10:00 vyrazila proti nemu pechota podporovaná dvoma tankami. Ďalšie nemecké jednotky postupovali na Hornú Štubňu. Okolo 11:00 začal práporu „Vitalay” hroziť obchvat od Čremošného, a tak sa stiahol na nové obranné postavenia asi štyri kilometre východne od Hornej Štubne.⁵⁷

V priebehu bojov medzi 6:00 až 12:00 mal obranný úsek „Jaseň” straty deväť mŕtvych, 28 ranených a 80 nezvestných. Prišiel o sedem 100 mm húfnic vz. 14/19, dve 105 mm húfnice leFH 18, dva protitankové kanóny, strelivo a tylový a spojovací materiál batérií.⁵⁸

Tým, že prinútili na ústup povstalcov brániacich úsek „Jaseň” a získali ich poľné delostrelectvo, si jednotky divízie „Tatra” uvoľnili cestu na Hornú Štubňu a na postavenia IV. taktickej skupiny pri obci Sklené. Útokú podporovanému štyrmi tankami Pz. IV. a ôsmimi LT-38 nedokázali povstalci dlho odolávať a ustúpili na svahy severovýchodne a východne od Kremnice.

V tejto situácii sa velenie armády konečne rozhodlo nasadiť do bojov pancierový vlak „Hurban“ s veliteľom kpt. Martinom Ďurišom - Rubanským. Mal za úlohu zastaviť postup Nemcov, zničiť mìnometry v palebných postaveniach a veliteľské stanovište v údolí Žarnovica a likvidovať nemeckú pechotu po oboch stranách železničnej trate.⁵⁹ O 14:00 vyrazil vlak z tunela nad zastávkou Čremošné. Paľbami z dela, tankových kanónov a guľometov likvidoval pechotu a postavenia ťažkých guľometov a mìnometov vľavo od trate. Povstalcom sa nakoniec podarilo vytlačiť nemecké jednotky zo svahov výšin Diel a Berákovo

Úspešný protiútok obrancov zabránil Nemcom preniknúť Malým Šturcom do Banskej Bystrice a situácia sa na ďalšie tri týždne stabilizovala. Treba však povedať, že 4. októbra 1944, hlavne v dopoludňajších hodinách, utrpeli povstalci ďalšiu zo série zbytočných porážok. Nepriateľ tu opäť, podobne ako v Strečnianskej tiesňave, aj napriek tomu, že nemohol nasadiť tanky a útočné delá v plnom rozsahu, využil nedostatočné zaistenie pravého krídla obrany partizánskymi jednotkami. Povstalci prišli o tri batérie poľného delostrelectva, ktoré skoro dva týždne zdržiavali postup nemeckých jednotiek na Hornú Štubňu.

Až do 14:00 6. októbra bojovali povstalecké jednotky brániace Malý Šturec bez podpory delostrelectva. Takáto situácia nastala vôbec po prvýkrát počas viac ako mesiac trvajúcich bojov v Turci. 6. októbra zaujala palebné postavenie na Malom Šturci batéria troch 100 mm húfnic vz. 14/19 pod velením npor. Júliusa Kandrátka, ktorá dostala krycie meno „Pínia“. Táto batéria vznikla vo výcvikovom stredisku v Brezne. Pôvodne bola nasadená v Lome nad Rimavicou a patrila II. taktickej skupine. Podľa hlásenia veliteľa tejto taktickej skupiny z 2. októbra 1944 bola batéria ešte vo výstavbe.⁶⁰ Po prelomení povstaleckej obrany pri Čremošnom bola urýchlene odoslaná k I. taktickej skupine. 5. októbra zaujala postavenie pri horárni Bartoška, ale z tohto priestoru nebolo možné viesť paľby kvôli nepriateľskému pozorovaniu. Na druhý deň sa premiestnila do postavenia na lesnej ceste vedľa kóty 935 Bystrický vrch. Obsluhu batérie tvorilo 20 poddôstojníkov a 40 vojakov a tréning mala v Harmanci.⁶¹

Po 8. októbri prešla tanková divízia „Tatra“ do obrany a jej bojová činnosť v priestore sa obmedzila na delostrelecké a mìnometné ostreľovanie a vysielanie prieskumných a bojových hliadok. Nemecké jednotky sa zakopali na čiare západné svahy údolia Žarnovica – žarnovická a čremošnianska píla – západné svahy údolia Čierna voda. Medzi 9. – 10. októbrom odvážali na ôsmich nákladných autách a troch až štyroch vozoch delá a muníciu, ktoré ukoristili počas bojov 4. októbra. Batéria „Pínia“ ostreľovala kolónu a podarilo sa jej niekoľko vozov zasiahnúť.⁶² Táto batéria bola do 18. októbra asi najzamestnanejšou bojovou jednotkou v obrannom úseku „Jaseň“.

V noci na 12. októbra vyslala batéria desať granátov do priestoru vľavo od železničného viaduktu v údolí Žarnovica. Ráno o 08:50 začalo povstalecké pozície ostreľovať aj nemecké poľné delostrelectvo. Granáty dopadali asi 400 m južne od železničnej stanice Čremošné. Vlastné delostrelectvo nemohlo paľbu opätovať, pretože pozorovatelia neboli schopní zistiť, kde sú nemecké delá umiestnené. Veliteľ úseku žiadal vyslať lietadlo, ktoré by presne určilo postavenie batérie.⁶³ V októbrových dňoch však nepriaznivé počasie a nedostatok pohonných hmôt značne obmedzovali aktivitu povstaleckého letectva.

16. októbra medzi 10:40 a 11:00 ostreľovala batéria „Pínia“ tieto ciele: nemecký tank nachádzajúci sa pri čremošnianskej píle na pravej strane železničného násypu, guľometné hniezdo asi 10 m od tanku, pechotu v postavení na okraji lesa na pravej strane čremošnianskej doliny a zákopy nemeckých obranných postavení. Vystrelila 41 granátov. Podarilo sa jej zničiť guľometné hniezdo a zahnať na útek nemeckú pechotu. Tank zostal nepoškodený, ale dva granáty dopadli na železničnú trať a prerušili ju.⁶⁴

Od 18. októbra sa zvýšila bojová činnosť jednotiek divízie „Tatra“ proti obrannému úseku „Jaseň“. Táto zvýšená aktivita súvisela s generálnou ofenzívou nemeckých vojsk, ktorú podnikli na potlačenie Povstania. 18. októbra okolo poludnia spustili Nemci silnú delostreleckú paľbu do priestoru železničnej stanice Čremošné a na delostreleckú pozorovateľňu umiestnenú v tomto priestore. Okolo 13:00 opätovala batéria „Pínia“ paľbu. Vystrelila 30 granátov do priestoru severovýchodne od

Čremošného, kde pozorovateľ predpokladal palebné postavenie nemeckej batérie. Nepriateľská paľba poškodila spojenie medzi batériou a pozorovateľňou, to sa však ešte v ten deň podarilo opraviť.

Na 22. októbra pripravili Nemci pre obrancov Malého Šturca prekvapenie, keď sa o 7:20 pokúsili zaútočiť na povstalecké pozície pod ochranou umelej hmly.⁵² Priehradná paľba mínometov a húfníc položená pred obranné pozície však znemožnila nepriateľovi útok rozvinúť v plnom rozsahu. Keď sa okolo 08:45 hmla rozptýlila, nemecké jednotky ustúpili na východiskové pozície. Medzi 07:36 až 07:56 vystrelila batéria „Pínia“ na podporu obrancov 62 rán.⁶⁵

Situácia I. taktickej skupiny a celej 1. československej armády na Slovensku sa pod tlakom nemeckej ofenzívy čoraz viac zhoršovala. Jednotkám divízie „Tatra“ sa podarilo obsadiť hlavný hrebeň Kremnických vrchov a hrozilo, že preniknú do tyla obrancov úseku „Jaseň“. 25. a 26. októbra prápory „Vitalay“, „Orech“ a „Breza“ neustále odrážali čelné útoky nepriateľa, ktoré pokračovali aj cez noc na 27. októbra. Ráno ešte batéria „Pínia“ strieľala každou húfnicou na iný cieľ až do 09:00, potom dostala rozkaz na presun do obce Valentová po ose Harmanec – Staré Hory. O 12:30 vydal veliteľ I. taktickej skupiny plk. J. Tlach rozkaz na ústup. Štáb a tylové jednotky mali ustúpiť do Dolnej a Hornej Tureckej, pechota na horský chrbát Úplaz nad Tureckou.⁶⁶ V noci na 28. októbra prestala I. taktická skupina existovať ako organizovaný celok. Príslušníci obsluhy batérie „Pínia“ vo Valentovej znehodnotili delá a rozšírili sa do hôr. Počas svojej činnosti od 6. do 27. októbra vystrelala na nepriateľa asi 1200 granátov.⁶⁷

Aj napriek zastaralej technike, mnohým chybám a nedokonalosti vo velení prispeli poľní delostrelci k tomu, že Nemcom sa podarilo obsadiť Turiec až po takmer mesiac trvajúcich ťažkých bojoch. Počas týchto bojov mala V. taktická skupina straty asi 300 mŕtvych a 800 zajatých mužov a prišla o sedem diel.

Je veľká škoda, že po ústupe povstalcov do hôr bola väčšina vojnových denníkov, situačných máp a podrobnejších hlásení zničená. Denníky delostreleckých batérií sa vôbec nezachovali a preto už nikdy nebude možné preskúmať túto tému do väčšej hĺbky.

Poznámky:

- 1.) Karlický, V.: Československé delostrelecké zbrane, s. 176.
- 2.) Štefánský, V.: Armáda v SNP, s. 26.
- 3.) Šimunič, P.: Nevyhnutnosť improvizácii a zvláštnosti bojového nasadenia 1. ČSAS. In: Vojenské aspekty SNP, s. 76.
- 4.) Nosko, J.: Vojaci v Slovenskom národnom povstaní, s. 9.
- 5.) Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci, s. 106.
- 6.) Lobík, J.: C. d., s. 46
- 7.) Bosák, P.: Z bojových operácií na fronte SNP, s. 46.
- 8.) Tamtiež, s. 46.
- 9.) Príspevky..., s. 99.
- 10.) VHA Trnava, Samuel Šimovič: Spomienky, s. 4., fond Špeciálne zbierky, sign. X-302.
- 11.) Tamtiež, s. 5.
- 12.) Tamtiež, s. 5-6.
- 13.) Bosák, P.: C. d., s. 28.
- 14.) Tamtiež, s. 75.
- 15.) Tamtiež, s. 30, Príspevky..., s. 120.
- 16.) Príspevky..., s. 136.
- 17.) Tamtiež, s. 120.
- 18.) Tamtiež, s. 120.
- 19.) Dôstojníci..., s. 201.
- 20.) Príspevky..., s. 122.

- 21.) Klubert, T.: C. d., s. 75.
- 22.) VHA Trnava, Samuel Šimovič: Spomienky, s. 15, fond Špeciálne zbierky, sign. X- 146.
- 23.) Bosák, P.: C. d., s. 49 – 50.
- 24.) Lobík, J.: C. d., s. 61
- 25.) Bosák, P.: C. d., s. 52.
- 26.) Bishop, Ch.: Zbraně druhé světové války – Velká encyklopedie, s. 413.
- 27.) Príspevky..., s. 161.
- 28.) VHA Trnava, Samuel Šimovič: Spomienky, s. 21, fond Špeciálne zbierky, sign. X- 146.
- 29.) Dôstojníci..., s. 191.
- 30.) VHA Trnava, Prílohy k vojnovému denníku 1. ČSAS, Sit. hlásenie z 5. 9. 1944, VHA Trnava, fond 1. ČSAS, sign. 4/B/9/2.
- 31.) VHA Trnava, Samuel Šimovič: Spomienky, s. 25, fond Špeciálne zbierky, sign. X- 146.
- 32.) VHA Trnava, Samuel Šimovič: Spomienky, s. 25, fond Špeciálne zbierky, sign. X- 146.
- 33.) Príspevky..., s. 130.
- 34.) Prečan, V.: Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko, s. 504. Situačné hlásenie nemeckého generála pri slovenskom MNO zo 7. septembra. Na druhej strane, mjr. Dobrovodský uvádza nemecké straty ako 250 mŕtvych, 520 ranených a 60 zajatých.
- 35.) Klubert, T.: C. d., s. 86
- 36.) Bosák, P.: C. d., s. 68.
- 37.) VHA Trnava, Samuel Šimovič: Spomienky, s. 31, fond Špeciálne zbierky, sign. X- 146
- 38.) Príspevky..., s. 128.
- 39.) VHA Trnava, Samuel Šimovič: Spomienky, s. 29, fond Špeciálne zbierky, sign. X- 146
- 40.) Tamtiež.
- 41.) Prečan V.: C. d., s. 536.
- 42.) Bosák, P.: C. d., s. 76.
- 43.) Archív múzea SNP, 1. ČSAS, Organizácia a bojová činnosť, s. 778, fond VII, sign. S.127/ 89
- 44.) VHA Trnava, Samuel Šimovič: Spomienky, s. 15, fond Špeciálne zbierky, sign. X- 146
- 45.) VHA Trnava, Prílohy k vojnovému denníku 1. ČSAS, Situačné hlásenie z 11. 9., fond 1. ČSAS, sign.4/B/15/3
- 46.) VHA Trnava, Samuel Šimovič: Spomienky, s. 32, fond Špeciálne zbierky, sign. X- 146
- 47.) Tamtiež. Pozorovateľ batérie por. Fedor Klimáček sa kpt. Šimoviča pýtal, či stihne dojest' svoju slaninu kým začnú nemecké granáty dopadať priamo do postavenia batérie. Ten mu odpovedal, že nech sa nebojí, že Nemci sa netrafia lebo nie sú horskí delostrelci.
- 48.) Príspevky, s. 143.
- 49.) VHA Trnava, Andrej Martin Júny: Spomienky, s. 4-5, fond Špeciálne zbierky, sign. X- 382.
- 50.) VHA Trnava, Andrej Martin Júny: Spomienky, s. 4-5, fond Špeciálne zbierky, sign. X- 382.
- 51.) Bosák, P.: C. d., s. 170 – 171.
- 52.) VHA Trnava, Prílohy k vojnovému denníku 1. ČSAS, fond 1.ČSAS, Hlásenie z 29. septembra, sign 4/B/33/4.
- 53.) VHA Trnava, Prílohy k vojnovému denníku 1. ČSAS, fond 1.ČSAS, Hlásenie z 3. októbra, 17:00, sign 4/B/37/5.
- 54.) VHA Trnava, Prílohy k vojnovému denníku 1. ČSAS, fond 1.ČSAS, Hlásenie z 3. októbra, 21:30, sign.4/B/37/5.
- 55.) Bosák, P.: C. d., s. 174.
- 56.) Tamtiež, s. 176.
- 57.) Bosák, P.: C. d., s. 177.
- 58.) Tamtiež, s. 178.
- 59.) VHA Trnava, Andrej Martin Júny: Spomienky, s. 11, fond Špeciálne zbierky, sign. X- 382., Bosák, P.: C. d., s. 179.

- 60.) Tamtiež, s. 107. Mjr. gšt. Nosko uvádza, že vlak mal pomôcť pechote získať späť húfnice, o ktoré povstalci prišli dopoludnia. Nemci ich však už stihli odtiahnuť. Nosko, J.: C. d., s. 138.
- 61.) Archív Múzea SNP Banská Bystrica, 1. ČSAS, Organizácia a bojová činnosť, s. 765, fond VII, sign. S.127/ 89.
- 62.) Bosák, P.: C. d., s. 187 – 188. Iné materiály uvádzajú, že batéria mala palebné postavenie pri kríži kóta 891. Archív Múzea SNP Banská Bystrica, 1. ČSAS, Organizácia a bojová činnosť, s. 765, fond VII, sign. S.127/ 89.
- 63.) VHA Trnava, Prílohy k vojnovému denníku 1. ČSAS, fond 1.ČSAS, Hlásenie z 9. októbra, sign.4/B/43/5.
- 64.) VHA Trnava, Prílohy k vojnovému denníku 1. ČSAS, fond 1.ČSAS, Hlásenie z 13. októbra, 07:15, sign.4/B/47/5.
- 65.) VHA Trnava, Prílohy k vojnovému denníku 1. ČSAS, fond 1.ČSAS, Hlásenie z 16. októbra, sign. 4/B/50/6.
- 66.) VHA Trnava, Prílohy k vojnovému denníku 1. ČSAS, fond 1.ČSAS, Hlásenie z 20. októbra, sign.4/B/54/6.
- 67.) VHA Trnava, Prílohy k vojnovému denníku 1. ČSAS, fond 1.ČSAS, Hlásenie z 23. októbra, sign.4/B/57/6.

Zoznam použitej literatúry

1. Bishop, Chris: Zbraně druhé světové války – velká encyklopedie, Praha, 2000.
2. Bosák, Pavel: Z bojových operací na fronte SNP, Bratislava, 1979.
3. Bystrický, Jozef: Ťaženie slovenskej armády na východnom fronte v roku 1941. In: Vojenská história, roč. 1998, č. 2.
4. Bystrický Jozef: Zaisťovacia divízia na okupovanom území Ukrajiny a Bieloruska. In: Vojenská história, roč. 1999, č. 4.
5. Bystrický, Jozef: Pozemné vojská slovenskej armády na východnom fronte v rokoch 1941 – 1945. In: Slovensko a druhá svetová vojna, Bratislava, 2000.
6. Dôstojníci a štáby povstaleckej armády, Banská Bystrica, 1994.
7. Giač, Michal: Turčianske obce v odboji (1938-1945), Martin, 1989.
8. Hronský, Martin a kol.: Vojenské dejiny Slovenska IV. Bratislava, 1996
9. Karlický, Vladimír: Československé dělostrelecké zbrane, Praha, 1975.
10. Keveš, Ján: Odboj v Turci (1938-1945), Martin, 1985.
11. Kliment, Charles K.: Slovenská armáda 1939 – 1945, Plzeň, 1996.
12. Klubert, Tomáš: Pancierové zbrane v SNP. Dizertačná práca. Bratislava, 2000.
13. Lobík, Ján: Spomienky na SNP v Turci, Martin, 1994
14. Nosko, Július: Takto bojovala povstalecká armáda, Bratislava, 1994
15. Nosko, Július: Vojaci v Slovenskom národnom povstaní, Bratislava, 1945
16. Prečan Vilém: Slovenské národné povstanie. Dokumenty, Bratislava, 1965
17. Prečan Vilém: Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Dokumenty, Bratislava, 1971
18. Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci, Martin, 1947
19. Štefánský, Václav: Armáda v Slovenskom národnom povstaní, Bratislava, 1983
20. Vojenské aspekty SNP. Zostavil Ján Korček. Žilina 1994

Archívne fondy:

Vojenský historický archív Trnava, fondy 1. ČSAS a Špeciálne zbierky.
Archív Múzea SNP v Banskej Bystrici, fondy č. VII a č. XII.